

ks. prof. dr hab. Janusz Bujak
Wydział Teologiczny
Uniwersytet Szczeciński

**Recenzja osiągnięć ks. dra Pawła Borto
w przewodzie habilitacyjnym prowadzonym
na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
w Lublinie**

1. Sylwetka naukowa Habilitanta

Ks. dr Paweł Borto w latach 1988–1992 odbywał studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym w Kielcach. W 1992 roku został skierowany do Rzymu, gdzie dalsze studia teologiczne kontynuował na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim. Ukończył je w roku 1996 uzyskując stopień magistra licencjata teologii w specjalizacji teologia fundamentalna na podstawie pracy licencjackiej pt. *La dimensione pneumatica del progresso della Tradizione. Le implicazioni di Dei Verbum 8 nella prospettiva del documento della CTI su „L ‘interpretazione dei dogmi”*. W roku 1998 Habilitant rozpoczął studia doktoranckie na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W roku 2003 uzyskał stopień doktora nauk teologicznych w zakresie teologii fundamentalnej na podstawie rozprawy doktorskiej pt. *Tradycja a Objawienie w teologii Yve’a Congara i Henri de Lubaca*.

2. Charakterystyka i ocena rozprawy habilitacyjnej

Jako monografię habilitacyjną ks. dr Paweł Borto przedstawił książkę pt. *Magisterium Kościoła w sporze z modernizmem o fundamenty wiary. Analiza poglądów A. Loisy’ego, E. Le Roy i G Tyrrella i ich ocena w świetle dokumentów antymodernistycznych oraz Vaticanum II*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2020, ss. 353.

a) Cel, problematyka metoda i struktura pracy

Ks. Paweł Borto jako przyczynę zainteresowania się tematem modernizmu wskazuje zauważalny fakt pewnej „nieciągłości” w reakcji na kryzys modernistyczny pomiędzy dokumentami opublikowanymi w okresie pontyfikatu św. Piusa X (dekret *Lamentabili*, encyklika *Pascendi Dominici Gregis* i motu proprio *Sacrorum antistitum*) a tymi, które powstały na Soborze Watykańskim II (s. 15–16). Zarówno w dokumentach soborowych, jak i w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* zauważalny jest bowiem brak odniesienia do wspomnianych dokumentów Piusa X. Fakt ten każe zapytać z jednej strony o trafność reakcji Magisterium na modernizm na początku XX wieku z drugiej zaś o to, czy Sobór Watykański II odpowiedział na wyzwania modernizmu (s. 18–20).

Jako przedstawicieli modernizmu Habilitant wybrał trzech autorów: Alfreda Loisy, Georga Tyrrella i Édouarda Le Roy, których dzieła były głównym powodem powstania dekretu

Lamentabili i encykliki *Pascendi*. Ks. Borto bada ich poglądy w trzech obszarach: Objawienie, dogmat i doświadczenie religijne. Następnie prezentuje reakcję Magisterium św. Piusa X i ojców Soboru Watykańskiego II na poglądy modernistów w tych kwestiach.

Autor monografii podkreśla nowatorski charakter swojego dzieła, zarówno na tle polskiej myśli teologicznej, która w niewielkim stopniu interesuje się modernizmem teologicznym, jak i zachodniej, w której modernizm jest już od wielu lat przedmiotem wnikliwych badań, brakowało w nim jednak pracy który by w jasny sposób ukazała w jaki sposób Kościół zareagował na poglądy modernistyczne w okresie pontyfikatu papieża Piusa X i na Soborze Watykańskim II. Jako metodę pracy Autor wskazuje analizę badanych dokumentów źródłowych w postaci dzieł wspomnianych przedstawicieli modernizmu i wypowiedzi Magisterium Kościoła (s. 21–26).

Książka składa się ze Wstępu (s. 15–26), pięciu rozdziałów (s. 27–304), Zakończenia (305–316), Bibliografii (s. 317–341) i streszczenia w języku angielskim (s. 343–353).

Pierwsze dwa rozdziały wyjaśniają pochodzenie i istotę modernizmu teologicznego.

Pierwszy rozdział pt. *Prolegomena* (s. 27–46) wyjaśnia pojęcie modernizmu w teologii, jego początki i reakcję dwóch papieży: Piusa IX i Leona XIII na nowe idee w teologii (s. 29). Modernizm, który rozwijał się przede wszystkim we Francji, Anglii, Włoszech, Niemczech i Stanach Zjednoczonych (s. 31) można zdefiniować jako pogląd zgodnie z którym w wypadku konfliktu pomiędzy doktryną lub moralnością chrześcijańską a współczesnością należy zmienić lub odrzucić stanowisko tradycyjne (s. 33). Pierwszym papieżem, który potępił poglądy modernistyczne był Pius IX. 8 grudnia 1864 roku opublikował on encyklikę *Quanta cura*, do której dołączony został *Syllabus*, w którym papież potępił m.in. liberalizm, błędy dotyczące odczytywania Pisma Świętego, twierdzenie o możliwości poznania prawd objawionych siłą samego rozumu, dążenie do uniezależnienia teologii od Magisterium Kościoła, domaganie się wolności sumienia w wyborach politycznych i walkę z państwem papieskim (s. 35–39). W tym kontekście papież postanowił zwołać pierwszy Sobór Watykański, na którym ogłoszono dwie konstytucje: *Dei Filius* i *Pastor Aeternus* (s. 40).

Na powszechny w dziedzinie filozofii pozytywizm odrzucający refleksję metafizyczną oraz stojący po przeciwnej stronie spirytualizm, który odmawiał rozumowi zdolności poznawczych, papież Leon XIII zareagował encykliką *Aeterni Patris* (1897), w której wskazał na filozofię i teologię scholastyczną jako odpowiedź Kościoła na błędy modernizmu (s. 41). Można zatem powiedzieć, że u progu kryzysu modernistycznego zarówno papież Pius IX, jak i Leon XIII dostrzegli jego niebezpieczeństwo i zareagowali na nie na dwa różne sposoby: podczas gdy Pius IX potępił nowe idee, Leon XIII starał się wskazywać na sposoby zaradzenia kryzysowi (s. 41–44).

Rozdział drugi nosi tytuł *Ogólny zarys okresu kryzysu modernistycznego* (s. 47–94). Habilitant przedstawia w nim szczyt kryzysu modernistycznego, który przypada na lata 1900–1910. W pierwszym paragrafie znajdziemy informacje na temat dojrzewania kryzysu, czego znakiem były m.in. publikacje Alfreda Loisy’ego, Maurice’a Blondela (s. 49–51), Hermanna Schella i Georga Tyrrella oraz potępienie błędu „amerykanizmu” przez Leona XIII (s. 52–55).

Papież Pius X wybrany na Stolicę Piotrową w 1903 roku podjął zdecydowane kroki zmierzające do obrony Kościoła przed ideami modernizmu. W 1907 roku Święte Oficjum opublikowało dekret *Lamentabili*, w którym wymieniono 65 zdań uznanych jako błędne, pochodzących głównie z dzieł Loisy’ego i Le Roya (s. 77–78). W tym samym roku Pius X ogłasza encyklikę *Pascendi Dominici Gregis*. Trzy lata później, w roku 1910, Pius X wydaje motu proprio *Sacrorum Antistitum* które wprowadzało obowiązek składania przez duchownych tzw. przysięgi antymodernistycznej (s. 79–81). Walkę z modernizmem zakończyła śmierć Piusa X w roku 1914, ale czujność wobec idei modernistycznych była w Kościele żywa aż do Soboru Watykańskiego II (s. 83–85). W podsumowaniu rozdziału ks. Paweł Borto zauważa, że encyklika *Pascendi* nie była wyrazem sprzeciwienia się Kościoła nowoczesności jako

takiej. Współczesne badania wykazują, że Pius X odróżniał modernizm jako błąd dogmatyczny od modernizmu pojętego jako poszukiwanie prawdy w nowej formie. Dokumenty antymodernistyczne nie miały na celu zamykanie się na nowożytność, ale były formą obrony przed niebezpiecznymi tendencjami w modernizmie. Była to cena, jaką Kościół zapłacił za obronę prawdy objawionej. Na pozytywne podejście trzeba było czekać do Soboru Watykańskiego (s. 86–94).

Trzeci i najdłuższy rozdział pt. *Spór o rozumienie Bożego Objawienia* (s. 95–178) prezentuje sposób rozumienia Objawienia przez A. Loisy’ego i G. Tyrrella; E. Le Roy nie podjął w swojej twórczości tej kwestii.

Francuski biblista i irlandzki teolog odrzucili nauczanie Soboru Watykańskiego o objawieniu, w którym główny akcent był położony na intelektualne poznanie niezmiennego depozytu wiary przekazanego Kościołowi przez Chrystusa (s. 101). Według A. Loisy prawdy objawione w pierwszym rzędzie mają znaczenie egzystencjalne, teologia zaś jest „wyrazem spotkania wiary z danymi naukowymi”. Poza tym, prawdy objawione są przyjmowane bardziej w sposób intuicyjny niż abstrakcyjny i intelektualny. Również dla G. Tyrrella objawienie to przede wszystkim „doświadczenie dotyczące całą osobę”, a nie „rzeczywistość sprowadzona do racjonalnych aspektów tego doświadczenia” (s. 105–106).

Loisy i Tyrrell odrzucali również nadprzyrodzony charakter objawienia Bożego. Już będąc poza Kościołem Loisy podkreślał, że nie do przyjęcia jest koncepcja objawienia jako „nadprzyrodzonej komunikacji ze strony Boga”. Dokonywało się ono według nich „poprzez to, co ludzkie i zwyczajne”, naturalne, nie nadprzyrodzone (s. 111–112). George Tyrrell uważał, w sensie ścisłym objawienie „jest nadprzyrodzonym darem, który pochodzi od Boga”, natomiast człowiek jest bierny w pierwszym etapie (s. 115–116). Drugi etap to reakcja człowieka na otrzymane objawienie, która zawiera w sobie ludzkie elementy „i nie powinna być utożsamiana z samym Objawieniem” (s. 117).

Trzeci aspekt dotyczy roli Jezusa Chrystusa w jego przekazaniu objawienia. Loisy miał niejasne poglądy na temat bóstwa Jezusa Chrystusa i Jego roli w przekazaniu ludziom pełnego objawienia Bożego (s. 119–121). George Tyrrell uważał, że Chrystus był świadom swej mesjańskiej tożsamości, ale jako człowiek nie był w stanie przekazać samego objawienia, którego nie można wyrazić w kategoriach pojęciowych (s. 122–124).

Czwarty aspekt objawienia dotyczy jego powszechności i związku z innymi religiami. Według Loisy, istnieje jedno objawienie, które jest obecne we wszystkich religiach, ale w różnym stopniu (s. 125–127). Po wykluczenia z Kościoła Loisy pisał, że religia wynika z jakiegoś mistycznego przeżycia u początków ludzkości.

George Tyrrell twierdził natomiast, że we wszystkich religiach mamy doświadczenie ograniczoności człowieka i tajemnicy, która go przekracza (s. 129). Żaden człowiek nie żyje w wymiarze czysto naturalnym. „Jego zdaniem przez sam fakt istnienia w świecie człowiek znajduje się w kontakcie z Bogiem, który działa w świecie” (s. 131). Ks. Paweł Borto pisze, że Tyrrell „nie widział istotowej różnicy między chrześcijaństwem a innymi religiami. W każdej z nich działa Chrystus”, chociaż Jezus historyczny „jest najpełniejszym wyrazem Chrystusa immanentnego i wcieleniem Ducha” (s. 132).

Ostatni, piąty wymiar objawienia który można wydobyć z pism Loisy’ego i Tyrrella dotyczy jego wiarygodności. Loisy odrywa fakt cudu i wiarygodności Bożego objawienia od znaków zewnętrznych i podkreśla znaczenie subiektywnego spojrzenia wiary (s. 138). Według Tyrrella, w uznaniu cudu najważniejsze jest doświadczenie, nie argumenty rozumowe. Nie popadał jednak w całkowity subiektywizm, uważał, że subiektywne doświadczenie należy konfrontować z „doświadczeniem Kościoła jako wspólnoty i ciała Chrystusa”, czyli z *sensus fidelium* (s. 139).

Po przedstawieniu poglądów Loisy’ego i Tyrrella na Objawienie, Habilitant ukazał reakcję Magisterium na poglądy modernistów w tej materii wyrażoną w dekrete *Lamentabili sane*

exitu i encyklice *Pascendi Dominici Gregis*. Papież z jednej strony odrzucił możliwość pełnego poznania Boga siłą samego rozumu, bez pomocy objawienia (s. 146–147) z drugiej zaś strony w encyklice *Pascendi* papież za Soborem Watykańskim I potwierdził możliwość poznania Boga za pomocą naturalnego światła rozumu za pośrednictwem rzeczy stworzonych (s. 148). Papież w *Pascendi* odrzucił teorię doświadczenia religijnego jako punktu odniesienia w definiowaniu istoty religii, ponieważ prowadzi to „do uznania wszelkiej religii (nawet pogańskiej) za prawdziwą” (s. 153-158).

W trzeciej części rozdziału Habilitant ukazał nauczanie Soboru Watykańskiego II na temat objawienia. Zostało ono zawarte przede wszystkim w konstytucji dogmatycznej *Dei Verbum*, którą można uznać za domyślną odpowiedź Kościoła na kryzys modernistyczny (s. 161). Ks. Paweł Borto podkreśla, że w *Dei Verbum* nastąpiło przejście od intelektualistycznego do personalistycznego pojęcia Bożego objawienia (s. 162). Wiara, która jest odpowiedzią na Boże objawienie jest ukazana bardziej jako całościowe oddanie się człowieka niż jako akt wyłącznie rozumowy (s. 167). Sobór bardzo ogólnie mówi o obecności „Objawienia w innych tradycjach religijnych”, ale można „przyjąć obecność w religiach niechrześcijańskich” elementy zbawcze (prawdę, dobro, świętość) które świadczą o obecności w nich objawienia Bożego (s. 170).

W Podsumowaniu rozdziału Habilitant podkreślił, że Sobór Watykański II podjął wiele „wątków postulowanych przez Loisy’ego i Tyrrella, takich jak: odejście od intelektualistycznego rozumienia samego Objawienia; uwzględnienie jego historycznego wymiaru i zarzucenie scholastycznych rozróżnień (...); otwarcie się na możliwość zaistnienia Bożego Objawienia w innych religiach oraz immanentny wymiar Objawienia” (s. 176–177).

Czwarty rozdział nosi tytuł *Spór o rozumienie dogmatów* (s. 179–247) i jest zbudowany w podobny sposób, jak rozdział trzeci: na pierwszym miejscu Habilitant przedstawia poglądy modernistów, następnie reakcję Piusa X i na końcu odpowiedź Soboru Watykańskiego na postulaty modernistyczne (s. 183–185).

Jeśli chodzi o pochodzenie dogmatów, Loisy uważał, że dogmat jest „owocem refleksji nad Objawieniem, które w pierwotnej formie jest intuicją o charakterze nadprzyrodzonym i bardziej doświadczeniem religijnym niż jakąś prawdą” (s. 188). Tyrrell źródło dogmatu widział w nadprzyrodzonym doświadczeniu. Odróżniał on dogmaty podstawowe, pierwotne, które są prawdziwym objawieniem od wtórnych które są owocem refleksji teologicznej (s. 189–190).

Wszyscy trzej: Le Roy, Loisy i Tyrrell „odrzucają więc ścisłą więź dogmatu z prawdą rozumianą metafizycznie, a kładą nacisk na praktyczne znaczenie dogmatu”. Idą oni w kierunku immanentyzmu, aby przybliżyć rzeczywistość transcendentną współczesnemu im subiektywistycznemu poznaniu. Starają się również „zinterpretować prawdę dogmatu, aby dało się to pogodzić z naukami nowożytnymi” uważając, że na tym polega jego rozwój (s. 201). Według Le Roya to co niezmiennie w dogmacie to wskazanie kierunku działania człowieka, jego intelektualne ujęcia natomiast zmieniają się zależnie od czasu i ludzi. Z tego względu „treściowy wymiar dogmatu nie jest więc ważny i dogmat pojmowany jako pewna treść będzie się zmieniał, dostosowując swój język do kategorii danego czasu”. Ważne jest zachowanie odniesienia do Jezusa. Niezmienna jest wiara, natomiast teologia i dogmat się zmieniają (s. 201–202). Le Roy, Loisy i Tyrrell „kładą nacisk na praktyczne i religijne znaczenie dogmatu, sprzeciwiając się jego rozumieniu w kategoriach poznawczych”, ponieważ według nich „rzeczywistość transcendentna wymyka się ograniczonemu ludzkiemu poznaniu (s. 207).

Papież Pius X w encyklice *Pascendi* podkreślił, że poglądy modernistów wynikają z ich agnostycyzmu, zgodnie z którym „ludzkie poznanie nie może wyjść poza świat materialny i zjawiskowy, dlatego też nie może poznać ani istnienia Boga, ani Jego istoty”. To prowadzi do

immanentyzmu w wyjaśnianiu zjawiska religii (s. 210). W dekrecie *Lamentabili* potępiona została teza, że „dogmaty zrodziły się z interpretacji faktów religijnych i są owocem ludzkiego umysłowego wysiłku” (nr 22) lub ewolucji ludzkiej myśli z zarodkowych zdań zawartych w Ewangeliu (nr 54) (s. 212). Zarówno dekret *Lamentabili*, jak encyklika *Pascendi* i *Przysięga antymodernistyczna* sprzeciwiają się „rozumieniu dogmatu jako jedynie ludzkiej interpretacji określonych prawd” (s. 214). Papież broni „poznawczej wartości prawdy dogmatu” zgodnie z teologia neoscholastyką (s. 221).

Ks. Paweł Borto uważa, że Magisterium nie uwzględniło „pewnych słusznych postulatów podnoszonych w ich pismach, jak choćby zwrócenia uwagi na inne, oprócz intelektualnego wymiary prawdy czy na rozumienie dogmatu jako czegoś, co nie da się sprowadzić do logicznego wnioskowania” (s. 224).

W trzeciej części czwartego rozdziału mowa jest o odpowiedzi Soboru Watykańskiego II na spór o rozumienie dogmatu. Habilitant podkreśla, że Sobór Watykański II starał się przyjąć to, co możliwe z postulatów modernistycznych, dlatego „unika utożsamienia pojęcia prawdy objawionej z pojęciem dogmatu, ponieważ prawdę tę rozumie szerzej i odczytuje ją w perspektywie zbawczej i osobowej” (s. 246). Sobór zaakceptował również historyczne ujęcie prawdy objawionej samą ideą rozwoju dogmatu i rozumienie jej nie tylko w wymiarze poznawczym. „Ta nowa perspektywa oznacza odejście od ujęcia prawdy objawionej oraz dogmatów jako niezmiennych twierdzeń raz na zawsze ustalonych i tworzących depozyt wiary” (s. 247).

Piąty i ostatni rozdział (s. 249–304) jest zatytułowany *Spór wokół pojęcia doświadczenia religijnego*. Autor monografii wyjaśnia, że wszyscy trzej przedstawiciele modernizmu podkreślali pierwszeństwo doświadczenia przed refleksją teologiczną (s. 252–256) i uznawali je za najlepsze narzędzie poznania Boga (s. 257–264). O prawdziwości doświadczenia decyduje kryterium praktyczne, tzn. jego trwałość (E. Le Roy), owocność życia duchowego (G. Tyrrell) lub też fakty, krytyka historyczna i kolejne doświadczenia (A. Loisy) (s. 265–268). Moderniści podkreślali zarazem, że osobiste doświadczenie religijne powinno być weryfikowane w wymiarze społecznym, w Kościele (s. 269–276).

Magisterium z okresu pontyfikatu św. Piusa X krytykuje traktowanie doświadczenia religijnego jako źródła wiary i religii. W encyklice *Pascendi* papież odrzucił tezę, że akt wiary to uczucie skierowane ku Bogu które wyprzedza akt rozumowy i zawiera w sobie Boską rzeczywistość. To, zdaniem papieża, wskazuje na traktowanie immanencji religijnej jako fundamentu aktu wiary, który znajduje się w samym człowieku, co ostatecznie prowadzi do uznania, że wszystkie religie, również chrześcijaństwa, mają źródło w tym uczuciu (s. 278–279). Papież w encyklice krytykuje również „pogląd, że doświadczenie religijne przewyższa wszelkie doświadczenie rozumowe” oraz kryterium jego prawdziwości w postaci trwałości doświadczenia i trwania religii. (s. 280–281). Magisterium potępia również tezy o „oddolnym” pochodzeniu sakramentów, dogmatów i Pisma Świętego, które miałyby pochodzić z doświadczenia wierzących a następnie jedynie zatwierdzone przez Kościół nauczający (s. 283–284).

W części poświęconej rozumieniu doświadczenia religijnego w dokumentach Soboru Watykańskiego II Habilitant przedstawił pozytywną odpowiedź soboru na postulaty modernistów, przede wszystkim w konstytucjach *Dei Verbum* i *Gaudium et spes* (s. 289–297). W *Dei Verbum* „samo Objawienie i jego przekaz ukazane są jako coś, co ściśle łączy się z doświadczeniem. Bóg objawia się, dając się człowiekowi doświadczyć w historii. Również przekaz Bożego Objawienia może się dokonać jedynie na sposób żywy, jako Tradycja, a więc w ścisłym związku z doświadczeniem”. Nowość ujęcia soborowego polega na powiązaniu „doświadczalnego poznania Boga” „z poznaniem Boga w wymiarze teologicznym”. Zwrócenie uwagi na doświadczenie otworzyło Kościół katolicki na dialog z innymi chrześcijanami, religiami i ludźmi dobrej woli, podkreślił Habilitant (s. 301–303).

W Zakończeniu (s. 305–316) ks. Paweł Borto przypomniał najważniejsze treści poszczególnych rozdziałów podkreślając zasadność reakcji Piusa X na problem modernizmu (s. 306–308), mimo iż było ono diametralnie różne od podejścia Soboru Watykańskiego II do tych samych kwestii (s. 315). Spór modernistów i Magisterium ukazał wskazuje na trzy kwestie: po pierwsze, głównym zadaniem Magisterium jest obrona wiary, a dopiero w drugiej kolejności przyczynianie się do jej zrozumienia i rozwoju; po drugie, w czasie sporu modernistycznego zabrakło spokojnego dialogu; po trzecie, z dokumentów antymodernistycznych można wyciągnąć wniosek, że praca wielu teologów pozwala na wypracowanie wyważonego stanowiska. Dekret *Lamentabili* był bardziej wyważony od encykliki *Pascendi*, ponieważ pracował nad nim zespół teologów z Kongregacji Świętego Oficjum, nad encykliką zaś tylko jeden teolog powołany przez papieża.

„Historia sporu modernistycznego o fundamenty wiary wskazuje więc, że choć same fundamenty pozostają niezmiennie, ich rozumienie, sposób uzasadniania i obrona przed błędami mogą i powinny się zmieniać (...). Rolą Urzędu Nauczycielskiego Kościoła jest czuwać nad tym, by te fundamenty wiary nie były podważane i osłabiane”, zarazem jednak ale powinien on w tym dziele współpracować z całą wspólnotą kościelną (s. 315–316), podsumowuje ks. Paweł Borto.

b) Formalna i merytoryczna ocena pracy

Ks. Paweł Borto w swojej monografii postawił sobie za cel wyjaśnienie przyczyny, dla której w nauczaniu Jana XXIII, Pawła VI i dokumentach Soboru Watykańskiego II mamy inne podejście do pytań stawianych przez modernizm niż to, które reprezentował Pius X w swoim Magisterium. Potwierdzeniem tej zmiany jest rozpoczęcie soboru 11.10.1962 roku wyznaniem wiary w formule trydenckiej, nie zaś w formie *Przysięgi antymodernistycznej*, a w dokumentach soborowych brak jakichkolwiek odniesień do dokumentów antymodernistycznych Piusa X. Ta „nieciągłość” w dokumentach Urzędu Nauczycielskiego Kościoła zachęca do zadania pytania, czy reakcja Piusa X na modernizm była właściwa i czy Sobór Watykański II odpowiedział na wyzwania modernizmu? (s. 18–20).

Autor monografii habilitacyjnej poszukuje odpowiedzi na to pytanie w pięciu rozdziałach swojej książki.

W pierwszych dwóch nakreśla tło historyczne modernizmu w Kościele katolickim.

Trzy kolejne rozdziały dotyczą głównych zagadnień teologicznych, które stały się przedmiotem sporu pomiędzy A. Loisyem, G. Tyrrellem i E. Le Royem a Stolicą Apostolską.

Trzeci rozdział dotyczy rozumienia objawienia, czwarty pojmowania dogmatów i ich rozwoju, natomiast piąty i ostatni – rozumienia doświadczenia religijnego. Każdy z rozdziałów zbudowany jest na następujących schemacie: na pierwszym miejscu Autor monografii przedstawia rozumienie danego zagadnienia w pismach trzech wybranych przedstawicieli modernizmu (Loisy, Tyrrell, Le Roy), następnie opisuje reakcję na błędne poglądy Magisterium Kościoła za pontyfikatu Piusa X, w trzecim etapie przedstawia sporne zagadnienie w nauczaniu Soboru Watykańskiego II, wskazując na to, co zostało zasymilowane w dokumentach soborowych z postulatów modernistycznych.

Bibliografia, w przeważającej mierze obcojęzyczna, wskazuje na dogłębne zbadanie tematu przez Autora książki. Została ona podzielona w następujący sposób: Źródła, do których Habilitant zaliczył Dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła (s. 317) oraz teksty Alfreda Loisy (s. 319); Édouarda Le Roya i George Tyrrella (s. 320); następnie bibliografia przedmiotu, do której należą opracowania ogólne dotyczące modernizmu (s. 321) oraz opracowania myśli Loisy’ego (s. 328), Le Roya i Tyrrella (s. 329); na końcu bardzo obszerna bibliografia pomocnicza (s. 331-341).

Praca zawiera niewiele uchybień formalnych. Opisując zyciorysy przedstawicieli modernizmu mamy błąd w dacie święceń kapłańskich A. Loisy'ego, „ojca katolickiego modernizmu”: zamiast roku 1879 mamy 1897 (s. 21).

W przypisach mamy obficie cytowane teksty w językach oryginalnych, głównie w języku francuskim (Loisy, Le Roy) i angielskim (Tyrrell). Dla ułatwienia lektury polskiemu czytelnikowi warto byłoby je przetłumaczyć na język polski.

Monografia została opracowana w logiczny sposób odpowiadający rygorom naukowym. Schemat książki jest jasny i konsekwentny, pozwalający na obiektywne zapoznanie się z myślą trzech wybranych przedstawicieli modernizmu, odpowiedzią Piusa X na ich tezy oraz nauczaniem Soboru Watykańskiego II na temat objawienia, rozwoju dogmatów i doświadczenia religijnego. Autor korzysta z możliwości obiektywnej oceny zarówno poglądów modernistycznych, jak i reakcji Piusa X, która była niemożliwa w czasie trwania samego kryzysu modernistycznego. Wyjaśnia przyczyny zdecydowanej postawy papieża Piusa X wskazując na konieczność reakcji na kryzys modernistyczny, z drugiej zaś strony nie obawia się wskazać słabych punktów jego nauczania o modernizmie, które wymagały korekty, jak np. nacisk na wyłącznie intelektualistyczne pojęcie objawienia czy zdecydowane odrzucenie możliwości rozwoju dogmatów lub znaczenia doświadczenia religijnego. Habilitant wyjaśnia, że nauczanie papieża nie było skutkiem zamknięcia się na nowoczesność, który wyraźnie dostrzegał konieczność reform w Kościele i wiele z nich wprowadził w życie, ale wynikało to z potrzeby chwili. Autor monografii w wyważony sposób opisuje przyjęcie niektórych postulatów modernistycznych w dokumentach Soboru Watykańskiego II wskazując na pragnienie zintegrowania ich z tradycyjnym nauczaniem Kościoła.

Można powiedzieć, że ks. Paweł Borto podejmując temat modernizmu, wciąż jeszcze budzący kontrowersje, przedstawił go zgodnie ze starożytną zasadą *sine ira et studio*.

3. Ocena osiągnięć naukowych

Na dorobek naukowy zaprezentowany przez ks. dra Pawła Borto składa się wydana drukiem praca doktorska pt. *Tradycja a Objawienie w teologii Yves'a Congara i Henri de Lubaca*, Kielce: Jedność 2007, ss. 259, trzynaście rozdziałów w monografiach naukowych i tyleż samo artykułów w czasopiśmie naukowych, wśród których są artykuły w języku włoskim, francuskim i angielskim.

Habilitant w artykułach naukowych podejmuje tematy dotyczące: 1) zmartwychwstania; 2) objawienia; 3) Tradycji; 4) eklezjologii; 6) roli świeckich i duchownych w Kościele; 6) tematy z zakresu życia wiary.

Ad. 1) Pierwszy obszar zainteresowań Habilitanta dotyczy znaczenia zmartwychwstania Chrystusa dla wiarygodności chrześcijaństwa i zmartwychwstania powszechnego, czemu poświęcił sześć artykułów.

W pierwszym pt. *Znaki Zmartwychwstałego*, w: D. Swend, P. Borto, *Chrześcijańskie świadectwo dzisiaj*, Radom: Wyd. Ave 2012, s. 85–112 Autor skoncentrował się na znaczeniu pustego grobu i chrystofaniach. W pierwszym paragrafie mamy biblijną i teologiczną analizę znaku pustego grobu. Drugi paragraf analizuje świadectwa biblijne o ukazaniu się Chrystusa po zmartwychwstaniu i wskazuje na nie jako na źródło wiary paschalnej. Paragraf trzeci i ostatni wskazuje na współczesne znaczenie pustego grobu i chrystofanii dla wierzących.

Drugi artykuł pt. *Zmartwychwstanie ciała według Katechizmu Kościoła Katolickiego*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 12 (2013), s. 7–26 podejmuje przedostatni artykuł wiary w *Credo* dotyczący zmartwychwstania ciała ludzkiego. Autor w pierwszym paragrafie

przedstawia cielesne zmartwychwstanie Chrystusa w nauczaniu KKK jako fundament wiary w zmartwychwstanie ciała ludzkiego. W drugim paragrafie zostało ukazane nauczanie KKK na temat zmartwychwstania ciała natomiast punkt trzeci przedstawia nauczanie Katechizmu na temat śmierci. W paragrafie czwartym Autor dokonuje teologicznej refleksji na temat nauczania Katechizmu o zmartwychwstaniu ciała w kontekście współczesnych dyskusji teologicznych.

W artykule *Teologicznofundamentalne znaczenie najstarszych nowotestamentalnych formuł wiary w Zmartwychwstanie*, „Roczniki Teologiczne” 62 (2015) z. 9, s. 55–76 Autor przedstawia trzy przykłady wyznań wiary w zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa obecnych w listach św. Pawła: najstarsze i najkrótsze zapisane w 1 Tes 1,3–10, oraz bardziej rozbudowane w 1 Kor 15,3–5 i Rz 1,3–4. Omawia je z punktu widzenia egzegetycznego, teologicznofundamentalnego i wiarygodnościowego.

Kolejny artykuł pt. *Pismo mówi, że On ma powstać z martwych* ” (J 20,9). *Znaczenie odwołania się do Pisma w najwcześniejszych formach wyznania wiary w zmartwychwstanie. Analiza teologicznofundamentalna*, „Roczniki Teologiczne” 66 (2019) nr 9, s. 19–34 rozwija treści z wcześniejszego artykułu. Autor analizuje proste formuły wiary i aklamacje oraz rozbudowane formuły wiary w zmartwychwstanie. Można z nich wywnioskować, że źródłem wiary w zmartwychwstanie nie jest Pismo (czyli prorocstwa Starego Testamentu), ale wydarzenie zmartwychwstania a Pismo staje się zrozumiałe dopiero w świetle zmartwychwstania.

Piąty artykuł nosi tytuł *Symbolika i teologia Zmartwychwstania w „Homiliach na Księgę Ezechiela”* Grzegorza Wielkiego, w: św. Grzegorz Wielki, *Homilie na Księgę Ezechiela. Część druga*, tłum. A. Wilczyński, Tyniec 2019. s. 37–60. Po wprowadzeniu do duchowej metody odczytywania Pisma Świętego obecnej w homiliach św. Grzegorza, Autor artykułu wydobyl z nich to, co odnosi się do symboliki i teologii zmartwychwstania Chrystusa (*Zmartwychwstanie jako tajemnica Chrystusa*) i zmartwychwstania umarłych (*Zmartwychwstanie jako tajemnica dotycząca ludzi*). Tym, co przygotowuje ludzi na zmartwychwstanie jest, zdaniem Grzegorza, kontemplacja Zmartwychwstałego Pana i praktyka życia chrześcijańskiego. Papież podejmuje się również wyjaśnienia trudności związanych z wiarą w zmartwychwstanie odwołując się do dowodów z Pisma Świętego i argumentów rozumowych.

Szósty artykuł *Il senso cristologico-ecclesiologico dell' 'ammonizione rivolta a Pietro da Gesù* (Mt 16,23/Mc 8,33), „Roczniki Teologii Fundamentalnej i Religiologii” 4 (59) (2012), s. 51–69 również pośrednio odnosi się do zmartwychwstania Chrystusa. Autor dokonał w nim analizy sensu napomnienia skierowanego przez Jezusa do Piotra pod Cezareą Filipową. W pierwszym paragrafie przedstawia podwójną tradycję przekazu tego wydarzenia zawartą w Ewangelii św. Marka i św. Mateusza wskazując na podobieństwa i różnice obu synoptyków. W kolejnych dwóch paragrafach napomnienie skierowane do Piotra jest ukazane w kontekście Ewangelii Mateusza i Marka. W czwartym paragrafie ukazany został kontekst bliższy napomnienia, którym jest wyznanie Piotra i zapowiedź męki, śmierci i zmartwychwstania przez Chrystusa. W piątym paragrafie Habilitant wskazał na różne akcenty stawiane przez Mateusza i Marka w relacji o napomnieniu i na trudności w przekładach tekstu. W szóstym paragrafie Autor wskazuje na objawienie tożsamości Jezusa w wydarzeniu napomnienia Piotra. Wskazuje na podobieństwo tej sceny do objawienia się Boga Mojżeszowi na górze Synaj. W zakończeniu Autor podkreśla, że misterium paschalne jest miejscem i kluczem do zrozumienia tożsamości Chrystusa, a przez Niego – Boga.

Ad. 2) Drugi obszar badań, opracowany w trzech artykułach, ukazuje rzeczywistość objawienia Bożego we współczesnej teologii.

Pierwszy artykuł nosi tytuł *Aktualność teologiczno-pastoralna Konstytucji o Objawieniu Bożym*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 5 (2006), s. 371–402 [wraz z: J. Kudasiewicz, opracowanie pierwszej części artykułu omawiającej teologiczny aspekt Konstytucji]. Artykuł jest poszerzoną wersją komentarzy opublikowanych przez obu autorów w „Niedzieli Kieleckiej” z okazji czterdziestej rocznicy uchwalenia na Soborze Watykańskim II dokumentu *Dei Verbum* (s. 371). Ks. Borto nakreśla rys historyczny powstania dokumentu i jego treść teologiczną. Podkreśla, że DV ukazuje objawienie w ramach historii zbawienia. Mówi również o postawie wiary, którą człowiek powinien okazać Bogu, który się objawia. Artykuł przedstawia również sposób, w jaki DV, zwłaszcza w numerze ósmym, mówi o Tradycji, która jest przekazywana w Kościele mocą Ducha Świętego. W kolejnym paragrafie Autor przedstawia relację Słowa Bożego do Pisma, Tradycji i Magisterium.

W artykule pt. *Yves’a Congara rozumienie Objawienia*, w: B. Kochaniewicz (red.), *Objawienie Boże w interpretacji współczesnych teologów*, Poznań 2010, s. 131–148 ks. Borto przedstawia teologiczną refleksję francuskiego dominikanina nad tematem objawienia Bożego w sposób chronologiczny, od jego pierwszego artykułu na ten temat z roku 1937 aż po Sobór Watykański II i *Konstytucję dogmatyczną o Objawieniu Bożym „Dei Verbum”*, w której powstanie Congar był osobiście zaangażowany. Ks. Borto podkreśla, że dla francuskiego teologa synonimem objawienia było „Słowo Boże” (s. 135), które zawiera w sobie dwa wymiary objawienia: akt i fakt, wymiar zbawczy i poznawczy, jednak należy odróżnić Pismo Święte od Słowa Bożego, którym w sensie ścisłym jest Jezus Chrystus. Congar podkreślał również fakt objawiania się Boga w ekonomii zbawienia, w historii, od momentu stworzenia aż do przyjścia na świat Syna Bożego i przekazywanie objawienia w Kościele.

Trzeci artykuł pt. *Rozumienie Objawienia Bożego w lubelskiej szkole teologii fundamentalnej*, „Roczniki Teologiczne” 65 (2018) nr 9, s. 41–53 i jego tłumaczenie na język angielski: *The Lublin School of Fundamental Theology’s understanding of Divine revelation*, „Roczniki Teologiczne” 65 (2018) z. 9, s. 43–56 został napisany z okazji 100. rocznicy powstania KUL jako podsumowanie osiągnięć lubelskiej szkoły teologii fundamentalnej w zakresie badań nad objawieniem Bożym. Autor artykułu w pierwszym paragrafie podkreśla konieczność refleksji nad Bożym objawieniem, które zostało zakwestionowane w okresie modernizmu. W drugim paragrafie ks. Borto przedstawia główne linie rozwoju refleksji nad objawieniem w katedrze teologii fundamentalnej KUL po Soborze Watykańskim II których wspólnym mianownikiem jest personalizizm. Przedstawiciele lubelskiej szkoły teologii fundamentalnej opowiadają się za objawieniem nadprzyrodzonym również w religiach pozachrześcijańskich. Najważniejszym przedstawicielem tej szkoły był ks. prof. M. Rusecki, którego argumenty za wiarygodnością chrześcijaństwa i Bożego objawienia ks. Borto w swoim artykule przytacza.

Ad. 3) Trzeci obszar zainteresowań badawczych Habilitanta dotyczy Tradycji, o której pisze w czterech artykułach.

Pierwszy z nich nosi tytuł *Yves’a Congara spojrzenie na Kościół jako podmiot Tradycji*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2 (2003), s. 153–176. We wprowadzeniu czytamy, że Yves Congar swoją refleksją teologiczną na temat ścisłej relacji Tradycji i Kościoła wyprzedził Sobór Watykański II i przyczynił się do tego, że w *Dei Verbum* nr 8 znalazł się zapis mówiący o związku Tradycji z Kościołem. W pierwszym paragrafie mowa jest o Kościele apostoelskim jako depozytariuszu objawienia otrzymanego od Chrystusa. Drugi punkt wskazuje na cały Kościół (świeccy, teologowie i Magisterium) jako podmiot Tradycji przekazujący objawienie. W trzecim paragrafie Habilitant uwypuklił rolę Ducha Świętego jako „transcendentnego podmiotu” Tradycji. W ostatnim paragrafie ks. Borto wskazał perspektywę dalszej refleksji nad rolą Tradycji w Kościele.

Drugi artykuł pt. *Katolickie rozumienie tradycji – rozwój i aktualne wyzwania*, w: A. Skreczko (red.), *Będiesz miłował. Księga Jubileuszowa w 25. rocznicę sakry biskupiej Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego Metropolity Białostockiego u progu 60. rocznicy święceń kapłańskich*, Białystok 2006, s. 158–168 w trzech punktach przedstawia rozwój koncepcji Tradycji: od starożytnego Kościoła po czasy nowożytne z akcentem położonym na Soborze Trydenckim; od pism prekursorów Soboru Watykańskiego II w *Dei Verbum* po dziś dzień; na końcu wskazuje na kierunki i perspektywy dalszego rozwoju refleksji nad Tradycją w odniesieniu do Pisma Świętego i Kościoła.

W artykule pt. *Pojęcie Tradycji w dialogu ekumenicznym*, w: B. Kochaniewicz (red.), *Matka Jezusa w dialogu ekumenicznym*, Poznań: Wydawnictwo UAM 2012, s. 35–67 Habilitant wychodzi od nauczania Soboru Trydenckiego na temat Tradycji w kontekście reformacji i jej zasady *sola Scriptura*. Nowe spojrzenie na Tradycję przyniosły w XIX wieku dzieła J.-A. Möhlera i J.H. Newmana. Również w łonie protestantyzmu w XX wieku dokonała zmiana spojrzenia na Tradycję czego przejawem była m.in. konferencja Komisji Wiara i Ustrój Światowej Rady Kościołów w Montrealu w roku 1963. Przełomowym dokumentem dla zrozumienia Tradycji w Kościele katolickim była konstytucja *Dei Verbum*. W ostatnich paragrafach Autor ukazuje znaczenie dla rozwoju koncepcji Tradycji w dialogu ekumenicznym konferencji w Montrealu, konstytucji *Dei Verbum* oraz posoborowej refleksji teologicznej.

W tym samym nurcie jest napisany ostatni artykuł pt. *Ekumeniczny wymiar doktryny o tradycji w konstytucji Dei Verbum*, w: *O ekumenizmie w Roku Wiary. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 30-lecia Instytutu Ekumenicznego KUL*, red. P. Kantyka, P. Kopiec, M. Składanowski, Lublin 2013, s. 263–275. Autor w pierwszym paragrafie krótko prezentuje rozumienie Tradycji w protestantyzmie, prawosławiu i w Kościele katolickim przed Soborem Watykańskim II. Drugi paragraf omawia historię powstania konstytucji *Dei Verbum*, trzeci zaś najważniejsze doktrynalne wypowiedzi konstytucji na temat Tradycji. Ostatni paragraf wskazuje na ekumeniczne implikacje soborowego dokumentu w odniesieniu do dokumentu Światowej Rady Kościołów z Montrealu z roku 1963.

Ad. 4) Czwarty obszar poszukiwań teologicznych Habilitanta dotyczy eklezjologii, na który to temat napisał pięć artykułów.

Pierwszy pt. *Profil Maryjny Kościoła. Eklezjologiczne implikacje nauczania papieża*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 50 (2012) nr 2, s. 223–243 ukazuje obecność w nauczaniu Jana Pawła II i Benedykta XVI maryjnego wymiaru Kościoła i jego implikacje, które najpełniej zostały opracowane przez H.U. von Balthasara. Jan Paweł II pisał na ten temat w *Mulieris dignitatem* nr 27, w czasie pielgrzymki do Albanii w 1993 roku i w Liście do kobiet w roku 1995. Również Benedykt XVI pisał o maryjnej zasadzie Kościoła 8 grudnia 2005 i 25 marca 2006 roku, odnosząc się również do piotrowej zasady Kościoła. Z „maryjnej zasady” Kościoła wynikają wnioski eklezjologiczne: pierwszeństwo łaski; posłuszeństwo Słowu; tajemnica macierzyństwa; współuczestnictwo w tajemnicy Krzyża.

W artykule pt. *Wiara w Kościół*, w: K. Kaucha, A. Pietrzak, W. Rebeta (red.), *Rok wiary – rok odnowy*, Lublin 2013, s. 75–97 Autor wykazuje, że wiara w Jezusa Chrystusa jest ściśle związana z wiarą w Kościół o czym świadczą formuły wyznań wiary istniejące od zarania chrześcijaństwa. W drugim paragrafie Autor wskazuje na różnicę pomiędzy sformułowaniem „wierzę w Kościół” a „wierzę w Boga”. W punkcie trzecim artykułu Habilitant wskazuje na Boga Trójjedynego jako źródło wiary w Kościół. W czwartym paragrafie analizuje znamiona Kościoła, jego jedność, świętość, powszechność i apostołskość. W ostatnim, piątym punkcie artykułu zadaje pytanie o możliwość wiary w Kościół dzisiaj.

Trzeci artykuł pt. *Formuła „wierzę w Kościół” w symbolu wiary i jej teologiczne znaczenie*, „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*” 33 (2013), s. 209–227

podobnie jak poprzedni wyjaśnia, czy i w jaki sposób wiara w Kościół była obecna w starożytnych wyznaniach wiary; ukazuje relację wyznania wiary w Kościół do wyznania wiary w Boga oraz uprzedni charakter wiary w Boga Trójjedynego w stosunku do wiary w Kościół. Następnie Autor pisze o antropologicznym i historycznym wymiarze wiary w Kościół i o możliwości wiary w Kościół dzisiaj.

W artykule pt. *Eklezjalny wymiar katechezy*, w: *Katecheza w swoich podstawowych wymiarach*, red. J. Czerkawski, Kielce: Jedność 2013, s. 7–22 Autor ukazuje katechezę jako podstawowe zadanie Kościoła wypełniane od początku jego istnienia. Następnie wskazuje na Kościół jako podmiot działalności katechetycznej, który nie jest jedynie organizacją zewnętrzną, ale i misteryjną, co wyrażają jego określenia: *Ecclesia de Trinitate*, Ciało Chrystusa i świątynia Ducha Świętego. W czwartym paragrafie Autor pisze o przedmiocie nauczania katechetycznego którym w pierwszym rzędzie jest Bóg Trójjedyny, a następnie Kościół. W piątym porusza kwestię celu i adresata katechezy, którymi są ochrzczeni włączeni we wspólnotę Kościoła.

Artykuł piąty nosi tytuł *Wiarygodność Kościoła według Josepha Ratzingera*, „Roczniki Teologiczne” 64 (2017) nr 9, s. 73–86. Autor porusza w nim niektóre kwestie nt. wiarygodności Kościoła obecne w twórczości J. Ratzingera takie jak kwestia modeli Kościoła (Mistyczne Ciało Chrystusa, Lud Boży, komunია), fundacja Kościoła przez Chrystusa, wiarygodność Kościoła w obliczu wielości wspólnot chrześcijańskich i wspólnotowy wymiar Kościoła, otwartego na wszystkich ludzi.

Ad. 5) Kolejne pole zainteresowań teologicznych Habilitanta to tożsamość i rola świeckich i kapłanów w Kościele, której poświęcił cztery artykuły.

Pierwszy z nich pt. *Teoria i praktyka uwzględniania „sensus fidelium” przez Magisterium w czasach nowożytnych* w: *Wiara – wiarygodność*, red. D. Wąsek, Kraków: Wyd. UPJP II 2014, s. 115–141 ukazuje współdziałanie Magisterium z *sensus fidelium* na przykładzie przygotowania do ogłoszenia dwóch dogmatów maryjnych: o Niepokalanym Poczęciu NMP w roku 1854 i Wniebowzięciu NMP w roku 1950. Postawa papieża pytających o wiarę katolików świeckich była pewnego rodzaju korektą panującego wówczas przekonania o wyłącznie intelektualistycznym charakterze objawienia Bożego. Konsultacja wiernych za pośrednictwem biskupów ukazała również prawdę, że podmiotem *sensus fidelium* są wierni świeccy trwający we wspólnocie z biskupem.

Drugi artykuł pt. *„Sensus fidei” i jego znaczenie w praktyce Kościoła*, w: *Pokładamy nadzieję w Kościele*, red. D. Mielnik, Lublin 2016, s. 82–99 wychodzi od poglądu J.H. Newmana na temat fundamentalnej roli *sensus fidei* dla obrony wiary w czasie kryzysu ariańskiego w IV wieku. W pierwszym paragrafie Autor przedstawia rozwój doktryny o *sensus fidei* w historii Kościoła, począwszy od Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu, ojców Kościoła, wieków średnich, okresu po Soborze Trydenckim, wieku XIX i Soboru Watykańskiego II. W drugim paragrafie ukazane zostało bogactwo znaczeń określenia „zmysł wiary”: *sensus fidei*, *sensus fidelium* i *consensus fidelium*. W trzecim paragrafie Autor wyjaśnia rolę *sensus fidei* jako przejawu żywej wiary w życiu Kościoła.

Trzeci artykuł pt. *„Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię” w Życiu i posługiwaniu kapłana*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 14 (2015), s. 131–143. Pierwszy paragraf mówi o wspólnotowym charakterze kapłaństwa w oparciu o nauczanie Soboru Watykańskiego II. Drugi paragraf mówi o konieczności „zadziwienia miłością” Boga w życiu kapłana w oparciu o myśl biskupa Klausa Hemmerle. Trzeci punkt mówi o świadomości własnej małości, czwarty o potrzebie żywej wiary w posługiwaniu kapłańskim.

Czwarty artykuł nosi tytuł *Specyfika duchowości księdza diecezjalnego – jej diecezjalny wymiar*, w: *Sluga kapłańskiego ludu. O diecezjalnej duchowości presbitera*, red. T. Rusiecki, Kielce 2017, s. 65–96. Okazją do napisania artykułu był Rok Kapłański ogłoszony przez

Benedykta XVI w 2009 roku. W pierwszym paragrafie Autor przedstawił soborową i posoborową teologię kapłaństwa w stopniu prezbitera, której istotą jest wspólnotowe rozumienie posługi kapłana. W paragrafie drugim podkreślony został aspekt bycia powołanym przez Chrystusa i związek z określonym Kościołem lokalnym. Trzeci paragraf mówi o powołaniu do świętości kapłana diecezjalnego, która realizuje się przez więź z Jezusem i wspólnotą z prezbiterium. Ostatni paragraf wyjaśnia, że posługiwanie jest drogą uświęcenia kapłana diecezjalnego, jednak musi się ono dokonywać w komunii z innymi kapłanami i z wiernymi.

Ad. 6) Ostatnia grupa trzech artykułów porusza tematy z zakresu życia wiary.

Artykuł pt. *Istota miłosierdzia Bożego według encykliki „Dives in misericordia” Jana Pawła II*, w: P. Borto, R. Kuligowski, Z. Trzaskowski, A. Żądło, Wyobrażenia miłosierdzia, Kraków 2007, Wydawnictwo UNUM, s. 88–103 rozpoczyna się od nakreślenia kontekstu, w którym powstała druga encyklika Jana Pawła II. Następnie w czterech punktach Autor podejmuje refleksję teologiczną nad następującymi aspektami miłosierdzia Bożego zawartymi w papieskiej encyklice: miłosierdzie Boże odkrywane w doświadczeniu (*hesed* i *rahamim* Boga w doświadczeniu ludu Starego Przymierza); wyższość miłości miłosiernej nad sprawiedliwością (przypowieść o synu marnotrawnym); miłosierdzie ukazujące godność człowieka (ukrzyżowany Syn Boży oczekujący na miłosierdzie człowieka); miłosierdzie jako przymiot Boga (trynitarny wymiar miłosierdzia Bożego).

Drugi artykuł pt. *Znaczenie „oczy wiary” według encykliki Lumen fidei*, w: *Kościół – komunია i dialog*, red. P. Kantyka, J. Czerkawski, T. Siemieniec, Kielce 2014, s. 177–186 analizuje teologiczne korzenie sformułowania „oczy wiary” które Autor utożsamia z *sensus fidei*. Następnie odnosi się do słuchania i widzenia jako źródeł wiary o których mowa w encyklice i rozwija temat dostrzegania działania Boga dzięki „oczom wiary” w życiu chrześcijanina na wzór Jezusa Chrystusa.

Trzeci i ostatni artykuł nosi tytuł *Le sens spirituel et son actualité en perspective théologico-fondamentale selon Henri de Lubac. ...Studia Redemptorystowskie* 18 (2018), s. 187–201. W pierwszym paragrafie Autor ukazuje obecność patrystycznej egzegezy duchowej Pisma świętego w dziełach H. de Lubaca poczynając od jego książki *Katolicyzm*. Dla francuskiego jezuitę odkrycie i przypomnienie w Kościele o egzegezie duchowej było jednym z wymiarów realizacji programu „ressourcement” szkoły de Saulchoir która proponowała odejść od teologii która broni wiary do teologii, która ukazuje jej głębię w sposób pozytywny. Poszukiwanie duchowego sensu Pisma Świętego jest zgodne z dystychem Augustyna z Danii: *Littera gesta docet, quid credas allegoria, moralis quid agas, quid speres anagogia*. Henri de Lubac podkreślał aktualność duchowej egzegezy Pisma Świętego i jej konieczność dla uzupełnienia egzegezy historyczno-krytycznej. Według de Lubaca fundament teologiczny egzegezy duchowej znajduje się w samym Nowym Testamencie i jego interpretacji Starego Testamentu (1 Kor 10,11) oraz w moralnej zgodzie ojców Kościoła w tej kwestii. Poznanie teologiczne które pochodzi z egzegezy duchowej ma wymiar nie tylko naukowy, ale jest to poznanie angażujące i personalne, związane z doświadczeniem życia w Kościele i osobistym spotkaniem z Chrystusem.

Przedstawiony dorobek naukowy w postaci rozdziałów w monografiach i artykułów w czasopiśmie naukowych świadczy o dojrzałości Habilitanta, zarówno gdy chodzi o warsztat naukowy, jak i sposób opracowania tematów. W jego publikacjach można zauważyć „złotą nić”, którą jest tematyka teologicznofundamentalna badana w różnych jej obszarach, takich jak: wiarygodność zmartwychwstania Chrystusa i jej konsekwencje eklesjalne, objawienie, Tradycja, Kościół, *sensus fidei* wiernych świeckich i tożsamość kapłana, miłosierdzie Boże, „oczy wiary” i duchowa lektura Pisma Świętego. Wszystkie artykuły są oparte na bogatej

bazie bibliograficznej. Zwraca uwagę duża ilość literatury obcojęzycznej, która umożliwia Habilitantowi szerokie spojrzenie na kwestie podejmowane w pracy naukowej.

Do działalności naukowej ks. dr. Pawła Borto zalicza się również 27 haseł biograficznych opublikowanych w *Leksykonie Teologii Fundamentalnej* (Kraków–Lublin 2002) i *Encyklopedii Katolickiej KUL* (tomy 14–18) oraz członkostwo w redakcjach naukowych sześciu monografii: [red. i konsultacja teologiczna tłumaczenia polskiego] Kongregacja ds. Biskupów, *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum successores”*, Kielce: Jedność 2005, ss. 316 (oryginał: *Congregazione per i Vescovi, Directorio per il ministero pastorale dei vescovi „Apostolorum successores”*, Città del Vaticano 2004); [red. wraz z: R. Kuligowski, Z. Trzaskowski] *Wyobrażenia miłosierdzia*, Kraków: Wydawnictwo UNUM 2007, ss. 348; [red. wraz z: J. Nowak tłumaczenia polskiego] *Biblia dla każdego*. Tom IX, Kielce 2007, Wyd. Jedność, ss. 464 (oryginał: *La Bibbia per la Famiglia*, red. G.F. Ravasi, Milano 1993); [red. wraz z D. Swend] *Chrześcijańskie świadectwo dzisiaj*, Radom: Wyd. Ave 2012, ss. 249; [współred, tłumaczenia polskiego] *Nowy Leksykon Biblijny*, red. H. Witczyk, Kielce Jedność 2012, ss. 845 (oryginał: *Herders Neues Bibellexikon*, Freiburg–Basel–Wien 2008); [red. wraz z: K. Kaucha, J. Mastej] *Oblicza Kościoła katolickiego w Polsce. 1050. rocznica Chrztu*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2016, ss. 344.

Habilitant brał aktywny udział w dziewięciu konferencjach naukowych, w tym dwóch zagranicznych, wygłaszając referaty.

Ks. dr Paweł Borto jest członkiem trzech towarzystw naukowych: Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce – członek od roku 2005; Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie – członek od 2006 roku, kierownik Oddziału PTT w Kielcach od 2008 roku; European Society of Catholic Theology – członek od 2015 roku.

W okresie od stycznia do czerwca 2008 r. odbył kwerendę bibliograficzną w Institut Catholique de Paris.

Cytowania jego publikacji według Google Scholar: 5 (4 bez autocytowań).

Cytowania raportowane przez Academia.edu: 12 (bez autocytowań).

Indeks Hirscha wynosi 2.

4. Ocena dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego i organizacyjnego

Ks. dr Paweł Borto przedstawił w załączonej dokumentacji imponujący dorobek w zakresie działalności dydaktycznej, organizacyjnej i popularyzującej naukę.

Jeśli chodzi o działalność dydaktyczną, od roku 2003 roku Habilitant jest wykładowcą w Wyższym Seminarium Duchownym w Kielcach. W latach 2009–2011 był zatrudniony na stanowisku asystenta w Katedrze Eklezjologii Fundamentalnej KUL, w roku 2011 otrzymał stanowisko adiunkta w tejże katedrze. W roku 2014 Habilitant pracuje na stanowisku adiunkta w Katedrze Chrystologii i Eklezjologii Fundamentalnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Oprócz pracy na uczelni macierzystej Habilitant przeprowadził w roku akademickim 2005–2006 cykl wykładów monograficznych dla kursu licencjacko-doktoranckiego na zaproszenie w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie w Międzywydziałowym Instytucie Ekumenii i Dialogu; współpracował dr Pawłem Łukowcem z Instytutu Edukacji Muzycznej Wydziału Pedagogiczno-Artystycznego UJK (Kielce) pisząc słowa do 5 utworów muzycznych; wykladał w ramach programu Erasmus+ w dniach 25–26 listopada 2019 roku na Wydziale Teologii Praktycznej i Wychowania Religijnego w Ružomberoku (Słowacja).

Pod kierunkiem ks. Borto powstało 18 prac magisterskich. Był on również promotorem pomocniczym w jednej rozprawie doktorskiej oraz recenzentem 3 prac magisterskich i 3 licencjackich napisanych w KUL. Recenzował artykuły naukowe dla czasopism „Verbum

Vitae”, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” i „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”. Napisał również 2 ekspertyzy teologiczne podręczników dla Wydawnictwa Jedność (Kielce): *Ułożyć życie Bogiem. Pomocnik bierzmowanego*, Kielce: Jedność 2017, ss. 64; *Ułożyć życie Bogiem. Niezbędnik bierzmowanego*, Kielce: Jedność 2017, ss. 112; „*Jestem chrześcijaninem – wierzę* Podręcznik do religii dla klasy I. Szkoła branżowa, Kielce: Jedność 2020, ss. 208. Ks. Borto jest cenzorem publikacji teologicznych w diecezji kieleckiej.

Na płaszczyźnie popularyzatorskiej Habilitant również może wykazać się dużymi osiągnięciami. Po uzyskaniu stopnia doktora przetłumaczył z języka włoskiego 5 dzieł o charakterze popularnonaukowym oraz jedno dzieło wymagające kompetencji naukowych. Napisał również 12 artykułów popularnonaukowych do różnych czasopism.

Utworki religijne, do których Habilitant napisał słowa, zostały wykonane podczas Koncertu dla Jana Pawła II na Świętym Krzyżu 11.05.2014 roku oraz podczas Koncertu Jubileuszowego Krzyż i Orzeł w Bazylice Katedralnej w Kielcach 14.10.2016 roku.

Habilitant posiada również duży dorobek w zakresie organizacyjnym. Był organizatorem czterech wydarzeń o charakterze naukowym i ekumenicznym i współorganizatorem siedmiu wydarzeń o charakterze naukowym, międzyreligijnym i popularnonaukowym, w tym w latach 2012–2014 cyklu konferencji pt. „Sacrum w kulturze” towarzyszących Międzynarodowym Targom SacroExpo w Kielcach i dwukrotnie, w roku 2006 i 2016, był współodpowiedzialny za przygotowanie programowe i organizacyjne obchodów Ogólnopolskiego Dnia Judaizmu w Kielcach.

Ks. dr Paweł Borto pełnił również funkcję skarbnika w Stowarzyszeniu Teologów Fundamentalnych w Polsce w latach 2005–2016, a od roku 2008 pełni funkcję kierownika Kieleckiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie.

W roku 2017 otrzymał nagrodę zespołową I stopnia Rektora KUL za naukowe opracowanie i redakcyjne przygotowanie monografii *Oblicza Kościoła katolickiego w Polsce. 1050. rocznica Chrztu*.

Od 2003 do 2008 roku pełnił funkcję redaktora odpowiedzialnego za diecezjalny dodatek „Niedziela Kielecka” do tygodnika „Niedziela”. W tym okresie Habilitant opublikował ponad 100 artykułów o tematyce teologicznej i społecznej o charakterze popularyzatorskim opublikowanych na łamach „Tygodnika Katolickiego Niedziela” i „Niedzieli Kieleckiej”, nieuwzględnianych w powyższym spisie ze względu na mniejszą ich objętość.

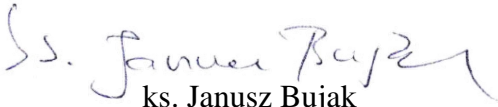
W latach 2014–2018 pełnił funkcję redaktora naczelnego „Kieleckich Studiów Teologicznych”.

5. Wniosek końcowy

Stwierdzam, że przedstawiony przez Habilitanta dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny całkowicie czyni zadość wymaganiom, jakie ustawa przewiduje w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego (Dz.U. poz. 1668, art. 219.1).

Wniosuję zatem do Rady Wydziału Teologicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie o nadanie ks. dr Pawłowi Borto stopnia doktora habilitowanego.

Koszalin, 4 grudnia 2020 roku

ks. Janusz Bujak